

MEHMET AKİF ERSOY VE İMPARATORLUKTAN ULUS-DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİNDE KİMLİK DÖNÜŞÜMLERİ (1918-1920)

Pınar Şenışık Özdebak¹

Bu makale, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde Mehmet Akif Ersoy'un şahsiyetinde dönüşen kimlikler üzerine odaklanacaktır. Kronolojik olarak 1918 yılında İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce işgaliyle başlayan ve 1920'de Mehmet Akif'in Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde yaptığı konuşmayla biten dönemi ele alacaktır. Bugünün ulus-devlet anlayışı perspektifinden, kimlikler hiç değişmeyen yapılar olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım Mehmet Akif gibi şahsiyetleri anlamamızı zorlaştırır. Ana akım tarih yazımı Mehmet Akif'i kendi döneminin aydınları arasında etkin ve belirleyici olan ideolojilerden İslamcılık bağlamında ele alır. Hâlbuki incelenen dönemde Mehmet Akif İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi farklı anlayışları benimsemiştir.² Bu durum imparatorluk yapısı içinde aykırı bir durum olarak değerlendirilmemelidir.

Mehmet Akif Arnavut kökenlidir. Babası Kosova-Prizren yakınlarındaki İpek kentinde doğmuştur.³ Mehmet Akif 1873 yılında İstanbul'un Fatih semtinde dünyaya gelmiştir. Annesi Emine Şerife Hanım aslen Buharalı olup Tokat'a yerleşmiş bir ailenin kızıdır. Mehmet Akif'in yetişmesinde önemli bir rol oynayan babası Tâhir Efendi Nakşi şeyhi Feyzullah Efendi'nin mürididir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Doğu Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, psenisik@dogus.edu.tr

² Teyfur Erdoğan, "İki Müstesna Şahsiyet Mehmed Akif [Ersoy] ve Ali Canib [Yöntem] Beylerin II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçülükleri (1908-1922) üzerine bir deneme", *1908 Meşrutiyeti Sanat ve Edebiyat*, ed. B. Çeri, Paris, 2008, ss. 35-41.

³ Mehmet Azimli, "Arnavut Mehmet Akif ve Devletin Bütünlüğü", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 501.

Tâhir Efendi, Mehmet Akif'e ilk dini bilgileri vermiş, fıkıh ve akaid alanında gelişmesine yardımcı olmuştur. Mehmet Akif Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde tahsiline devam ederken Selanikli Esad Dede'den Farsça ve Hoca Halis Efendi'den Arapça dersler almıştır. Cahiliye devri Arap şiiri okuyacak kadar ileri seviyede Arapça, aynı zamanda iyi derecede Fransızca ve Farsça bilen Mehmet Akif 1893 yılında Mülkiye Baytar Mektebi'nden mezun olmuştur.⁴

Mehmet Akif hayatı boyunca farklı sadakatler benimsemiştir; II. Abdülhamid döneminde Abdülhamid ve İstibdad karşıtı İttihat ve Terakki yanlısı bir aydınken, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İttihat ve Terakki'nin politikalarını eleştiren ve bir yandan İslam birliği ve İslam ümmetini savunurken diğer yandan da milli mücadeleye destek veren, milli mücadeleye bizzat katılan bir aydına dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı ve milli mücadele sürecinde Türkçülük düşüncesinin bazı temel yaklaşımlarını da benimsemiştir.⁵ Dolayısıyla ana akım tarih yazımında ifade edildiğinin aksine Hamidi dönem, II. Meşrutiyet dönemi ve milli mücadele dönemlerini kesin hatlarla bölümlere ayırmanın çok da doğru olmadığı, dönemlerin bu denli geçişsiz olmadığı, tam tersine dönemler ve kimlikler arasında bir süreklilik olduğu belirtilmelidir.

Bu makalede iki temel husus üzerinde durulacaktır. İlk olarak, Mehmet Akif'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle İstanbul'un ve İzmir'in işgaliyle Anadolu'daki milli mücadeleye katılması ele alınacaktır. Bu dönemde Mehmet Akif milli mücadeleye katılma kararı aldıktan sonra Ankara'ya gider ve sonrasında aralarında Balıkesir, Sandıklı, Antalya, Afyon, Konya ve Kastamonu'nun da bulunduğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde verdiği vaazlarla halkı milli mücadeleyi desteklemeye ve birlik olmaya çağırır.⁶ Bu minvalde, bu çalışmada ikinci olarak, Mehmet Akif'in Kasım 1920'de Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde yaptığı konuşma üzerinde durulacaktır. Mehmet Akif'in bu konuşması Sevr Antlaşması ve emperyalizm karşıtı söylemlerinin yanı sıra kimlik kurgusundaki dönüşümleri göstermesi açısından da çok önemlidir.

Mehmet Akif 1913 yılının başında cami kürsülerinden halka hitap etmeye başlar. Bu dönemde Sebilürreşad'da⁷ yayımlanmış üç konuşması vardır:

⁴ Orhan Okay, "Şair Mehmed Akif", *Vefatının 60. Yılında Mehmed Akif Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İSAR, 1996, s. 48.

⁵ Erdoğan, "İki Müstesna Şahsiyet Mehmed Akif [Ersoy] ve Ali Canib [Yöntem] Beylerin II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçülükleri (1908-1922) üzerine bir deneme", ss. 35-41.

⁶ Abdullah Uçman, "Mehmet Akif ve Milli Mücadele", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 19-20.

⁷ Zeki Sarıhan, *Mehmet Akif*, Kaynak Yayınları, 1996, s. 58.

Bunlardan ilki 2 Şubat 1913'te Beyazıt Camii'nde ikindi namazından sonra yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında Akif cemaate şöyle seslenir: "Nihayet uçurumun, helak uçurumun ta kenarına kadar geldi. Yuvarlanmasına çok cüz'i bir şey kaldı. Şu son nefeste olsun aklımızı başımıza almazsak, yine böyle gidersek maazallah ümitler bitecek. Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız."⁸ Mehmet Akif ikinci konuşmasını Fatih Camii'nde yapar. Konuşmasına Balkan facialarını ve buna karşı insanlığın duygusuz davrandığını anlatan bir manzumesini okuyarak başlar. Konuşmasında İslam dininin gayret ve şeamet dini olduğu halde bugün milletlerin en miskini olduğumuz hususunun üzerinde durarak "nemus-u İslam'ı muhafaza için herkes elinden gelen fedakarlığı yapsın. Duracak, düşünecek zaman değildir" diyerek sözlerine son verir.⁹ Üçüncü konuşmasını ise kısa bir süre sonra Süleymaniye Camii'nde yapar. Akif bu konuşmasında Müslümanların mücadele etmesi ve birbirlerinin dertleriyle dertlenmesi gerektiğini, artık ayrılıkların bırakılmasının şart olduğunu söyler.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, Mehmet Akif'in başyazarı olduğu Sebilürreşad dergisi savaşa katılmayı destekleyen yayınlar yapmaya başlar. Derginin 13. cildinin (12 Kasım 1914) kapağında yer alan bildirisi "Cihad-ı İslam"dır. Bu bildiri, Mısır'daki Müslümanlara dağıtılan Arapça bir metnin çevirisidir. Bir hafta sonra çıkan sayıda ise derginin başyazarı "Bütün Müslümanlara Cihat Farz Oldu" başlığını taşımaktaydı.¹¹

Almanya Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İngiliz, Fransız ve Rus ordularından tutsak aldığı yüz bin kadar Müslümana ne kadar iyi davrandığını gösterebilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nden bazı kişileri Almanya'ya davet etti. Harbiye Nazırı Enver Paşa Eşref Kuşçubaşı'nı Almanya'ya gitmesi için görevlendirdi. Kuşçubaşı ise bu görevi Akif'e önerir ve Akif görevi kabul eder. Bir süre Almanya'da kalan ve orada Almanların Müslüman esirlere iyi davrandıklarını göstermek için yaptırdıkları camilerde esirlere hitap eden Mehmet Akif, Almanya'da bulunan esirlere propaganda bildirileri hazırlar.¹²

Birinci Dünya Savaşı'na dört milyona yakın nüfusla giren Osmanlı ordusu savaştan büyük kayıplarla çıkmış, 600.000'e yakın insanını kaybetmişti. Farklı cephelerdeki çözümler ve bazı müttefiklerin çeşitli antlaşmalar yapma girişimleri üzerine Osmanlı Devleti mütareke için müracaatta bulunur. Sa-

⁸ A.g.e., s. 59.

⁹ A.g.e., s. 59.

¹⁰ A.g.e., s. 59.

¹¹ A.g.e., s. 67.

¹² A.g.e., s. 69.

vaş sonrasında iç siyasi duruma baktığımızda Talat Paşa kabinesinin 8 Mart 1918’de istifa ettiğini görmekteyiz. Sultan Mehmed Reşad’ın ölümü üzerine 4 Temmuz 1918’de Vahdettin tahta çıkar. Vahdettin sadrazam olarak Tevfik Paşa’yı yeni kabineyi kurmakla görevlendirir. Ancak Tevfik Paşa İttihatçılarla kabineyi kurmaya yanaşmaz, öte yandan İttihatçı olmayanlar kabineye girmek istemeyince hükümet kurulamaz. Bunun üzerine, Âyân azası Müşir İzzet Paşa 14 Ekim 1918’de çoğu İttihatçılardan oluşan bir kabine kurar. 2 Kasım 1918 akşamı İttihat ve Terakki Partisi liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalar bir Alman denizaltısına binerek Türkiye’den ayrılır. 8 Kasım’da İzzet Paşa hükümeti istifa etmiş, yerine 11 Kasım’da Tevfik Paşa hükümeti kurulmuştur. Tevfik Paşa hükümetinin istifa etmesi üzerine 4 Mart 1919’da Damat Ferit Paşa sadrazam olur.¹³

Uzun görüşmeler ve güç şartlar altında Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918’de Midilli adasının Mondros limanında imzalanır. 13 Kasım 1918’de İstanbul’da İtilaf devletlerinin işgali başlar. İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından işgali iki evrede tamamlanır. 13 Kasım 1918’den 20 Mart 1920’ye kadar İstanbul *de facto* işgal edilir. 20 Mart 1920’de İtilaf Devletleri şehri *de jure* işgal etmeye başladıklarını ilan ederler.¹⁴

Bu dönemde İttihat ve Terakki Partisinin istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa’nın üyeleri çalışmalarını direniş hareketine aktarır. Mütareke’nin ilk yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerini Harbiye Nezareti’nden gizli olarak yürütürken İttihat ve Terakki Partisi ayrıca bir başka gruba, Karakol’u kurar (1918 Kasım). Karakol Anadolu’ya silah ve insan kaçırmaktaydı. Teşkilat-ı Mahsusa bünyesindeki siviller de savaş sonrası direniş hareketinde önemli roller oynamaktaydı. Tam bu noktada karşımıza Mehmet Akif çıkar. Mehmet Akif Teşkilat-ı Mahsusa içinde önemli rol oynayan sivillerden biriydi. Teşkilat-ı Mahsusa’nın sivil elemanları Telkin ve İrşad kolunu oluşturmuyordu.¹⁵ Mehmet Akif Anadolu’nun her tarafını dolaşıyor ve müminleri davaya kazanmak için camilerde vaazlar veriyordu. Karakol ve Teşkilat-ı Mahsusa subaylara terhis belgeleri sağlıyor ve onları sivil elbiseler içinde, tercihen de dini kıyafetlerle Anadolu’ya kaçırmıyordu. Anadolu’ya kaçışın ilk durağı Üsküdar’daki Özbek Tekkesi’ydi. Tekkeye bolca silah ve değişik elbiseler stoklanmıştı. Tekkenin başında Teşkilat-ı Mahsusa’nın propaganda kolunun üyesi Şeyh Âtâ bulunuyordu. Âtâ mütareke esnasında faaliyetlerini yeraltına aktarmıştı. Şeyh Âtâ ve dervişleri gündüzleri moral yükseltici vaazlar veri-

¹³ A.g.e., s. 79.

¹⁴ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 26.

¹⁵ A.g.e., s. 37.

yordu. Geceleri ise Anadolu'ya silah kaçıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen birçok ismi Özbekler Tekkesi'nden geçerek Anadolu'ya kaçmıştır. Halide Edib, Adnan Adıvar, Mehmet Akif ve Fevzi Çakmak gibi.¹⁶

Mütareke döneminde aydınlar ve basın içerisinde farklı gruplar oluşmuştu. Yabancı işgaline karşı silahlı direnişe inananların yanı sıra Amerikan ve İngiliz mandasını savunanlar da vardı. *Sabah*, *Alemdar*, *Peyam* ve *Peyam Sahab* gazeteleri İngiliz mandasını destekliyordu. Ali Kemal ve Refik Halit gibi yazarlar ise Osmanlı Devleti'nin varlığını ancak İngiliz mandası ile koruyabileceğini iddia ediyordu. *Âti*, *Zaman*, *Tasvir-i Efkar* ve *Vakit* gibi gazeteler Amerikan mandasından yana bir tutum izliyordu. Celal Nuri, Ahmet Emin, Necmettin Sadık ve Halide Edib gibi isimler ise Amerikan mandasını savunuyordu. Aralarında Sebilürreşad dergisinin sahibi Eşref Edip ve başyazarı Mehmet Akif'in de olduğu diğer bir grup ise bağımsızlığı savunuyordu. Sebilürreşad dergisi Abdülhamid aleyhtarı, meşruti idare taraftarıydı. Hilafet ve saltanatı eleştirirken, anayasa ve meclis fikrini benimsiyor ve destekliyordu. Sebilürreşad İslamın hurafe ve batıl inançlardan arındırılması, kültür-medeniye ayrımının benimsenmesi ve buna bağlı olarak kısmi batılılaşmayı savunuyordu. Milli mücadele'yi ve I. Meclis'i destekliyordu.¹⁷ Mehmet Akif kuruluşundan itibaren Sebilürreşad dergisinin başyazarıydı.¹⁸ Akif'in mandaya dair tutumunu, Eşref Edip şöyle anlatıyor: "bir aralık manda modası çıktı. Belli başlı muharrirler, mandaya taraftarlık ediyordu. Bu zillet Mehmet Akif'i çıldırtacak düzeye gelmişti."¹⁹

20. yüzyılın başında Anadolu'da ve dünyada meydana gelen gelişmeler Mehmet Akif'in zihin dünyasında da bazı değişimlere yol açmıştır. Akif çocukluğundan itibaren İslami bir kültürle yetişmiştir. Babasından ve tahsil gördüğü mekteplerden aldığı eğitimle sağlam bir dini kültüre sahip olan Akif, mezun olduğu Baytar Mektebi'nde de pozitif bilmin düşünce tarzına vakıf olmuştur. Balkan Savaşı yıllarına kadar İttihad-ı İslam ideolojisini benimsemiştir. Mehmet Akif İttihad-ı İslam için gerekli bütün şartların mevcut olduğuna inanıyordu. Teknik üstünlüğe sahip Batı'nın İslam alemini parçalama hesapları, buna karşılık refah ve saadete ulaşmanın bütün yollarını gösteren bir hayat ve vahdet dini, yüksek bir iman ve irade gücü, ilim ve içtihat. Akif'e göre, bu şartlar mevcut olduktan sonra Müslümanların birlik olmama-

¹⁶ A.g.e., ss. 140-141.

¹⁷ Sema Uğurcan, "Mehmet Akif'te Zaman", *Vefatının 60. Yılında Mehmed Akif Sempozyumu Bildirileri*, ss.48-49.

¹⁸ Sarıhan, *Mehmet Akif*, ss.88-89.

¹⁹ A.g.e., s. 91.

ları için hiçbir sebep yoktu.²⁰ İslamcı düşünce, kişilerin ahlakındaki çöküntü ve genel hareket tarzlarındaki bozukluk yüzünden varlığımızın tehlikeye girdiği, felaketin İslamdan kopmaktan ileri geldiği, bundan kurtulabilmenin tekrar İslama dönmekle mümkün olacağı tezini savunuyordu.²¹ Mehmet Akif şiirleriyle, makaleleriyle ve tercüme ettiği İslam mütefekkirlerinin eserleriyle aydınlara hakikati anlatmaya çalışıyordu.²² Bu nedenle, Sezai Karakoç 1908-1918 yılları arasındaki dönemi “Mütefekkir Akif” dönemi olarak adlandırır.²³

Balkan Savaşları ve sonrasındaki gelişmeler, özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Arapların Osmanlı Devleti’nden ayrılması, İttihad-ı İslam’ın mümkün olmayacağını göstermiş, bütün bu gelişmeler Akif’in Türkçü ve İslamcı fikirleri birleştirecek bir yol aramasına yol açmıştır. Ancak Mehmet Akif’in 1918 yılından itibaren büyük bir karamsarlığa düştüğü görülür. Çünkü arzu ettiği İslam birliği ideali fiilen iflas etmiştir. Mehmet Akif kavmiyet akımının imparatorluğun çözülmesinin en önemli nedenlerinden biri olduğunu iddia ediyordu. Kavmiyetçilikle ilgili fikirlerini yazdığı yazılarda sıkça dile getirmekteydi. 12 Aralık 1918 tarihinde Sebülürreşad’da “Köy Hocası” başlığıyla yayımlanan yazısında şöyle demektedir:²⁴

Ne olurdu kavmiyet denilen o mel’ûn cereyan derhal siyasi bir şekil almasaydı: yahıt madem ki aldı, yurtlarıyla, ocaklarıyla, risaleleriyle, gazeteleriyle, konferanslarıyla, nutuklarıyla anasır-ı İslamiyeyi birbirine düşürürken aynı vesaitle biraz da parçaladığı kitlelerle lisanına, irfanına hizmet edeydi de bugün o büyük şerrin bari şu kadarcık bir hayrını gördük diyebileydik!

Akif kavmiyetçiliğin en medeni toplumlar için bile çok önemli bir tehdit olduğunu ileri sürer. Arnavutluk, Araplık, Türklük, Kürtlük adına ortaya çıkan “sanâdîd-i kavmiyeti” bundan altı yedi yıl önce şöyle uyardığını belirtir:²⁵

Kavmiyet cereyanı en medeni, en müterakki cem’iyetleri birbirine düşürür. Bizim gibi anasır-ı mürekkebesi bilâistisna cahil bulunan bir cemaati ise târ ü mar eder. Geliniz bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensûb olduğunuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız bunun yolu başka olmak icab eder. Evet hepimiz biliyoruz ki anasır-ı İslamiye’nin kaffesi irşada, ikaza

²⁰ Hikmet Celkan, “İttihad-ı İslam ve Mehmet Akif”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986 s. 172.

²¹ Sezai Karakoç, *Mehmed Akif*, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1996, s. 20.

²² A.g.e., s. 21.

²³ A.g.e., s. 25.

²⁴ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, *Sırat-ı Müstakim ve Sebülür-Reşad Mecmuaları’nda Çıkan Mehmed Akif Ersoy’un Makaleleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1987, s. 198.

²⁵ A.g.e., 198.

muhtacdır. Bunlardan mesela Arapları irşad vazifesini Arap ukalâsına bırakınız. Çünkü irşadına çalışacağı unsurun lisanını, âdâtını, mizacını, ruhunu diğer anâsırın ukalasından iyi bildiği için muvaffakiyeti nisbetle son derece de kolay olur. Türk'ün, Kürd'ün husûl-i intibahı için de aynı usule riâyet ederiz. O halde bu anâsırın bütün ileri gelenleri merkez-i hilafette aynı çatı altında birleşirler, hatt-ı hareketlerini tayin ederek müttehiden işe başlarlar.

Bu yazısından anlaşılacağı gibi, Mehmet Akif Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı Devleti'nin birliği üzerinde durarak Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin önemine atıfta bulunmuştur. Ancak aynı yazıda söylediklerinin hiçbir işe yaramadığını belirtmiştir. Mehmet Akif'e göre o yıllarda "Köy Hocası" gibi dergiler neşr edilip, sesini Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar duyurabilseydi ve hatta Arapça, Kürtçe risaleler, cerideler yazılarak Kürdistan'ın, Arabistan'ın her tarafına dağıtılabilsen durum farklı olabilirdi. Ve fakat bunun mümkün olmadığını üzüntüyle dile getirirken geçmişe teessüfün hiçbir faydası olamayacağını, zira hâlâ vatanın selametini, saadetini düşünenler ve bu kutsal maksad için uğraşanların olduğunu ifade eder.

Akif'e göre İslamiyet kavmiyeti kabul edemez. Bu husustaki düşünceleri Sebilürreşad'da yayınlanan bir yazısında dile getirir: "Ey cemaatı müslümin; siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arnavutsunuz, ne Kürtsünüz, ne Lazsınız, ne Çerkezsınız. Siz ancak bir milletin efradısınız ki o da millet-i muazzama-i İslamiyedir. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız, kavmiyet gayretine düştükçe de Müslüman olamazsınız."²⁶

Mehmet Akif bir anlamda İslam'la Türklüğü vatan mücadelesinde bir araya getirmeye çalışmış, en geniş milli birliğin din ve dil birliğinin kaynaştırılması yoluyla olacağını düşünmüş olmalı ki kendisiyle yapılan bir mülakatta "[b]enim nezdinde iki şey mukaddestir: Din ve dil" demektedir.²⁷ Dolayısıyla Türk-İslam sentezinin nüveleri ve felsefi paradigması Akif'te cisimleşmektedir denilebilir. Mehmet Akif, yazdığı İstiklal Marşı'nda iki defa ırkım kelimesini dört defa da milletim kelimesini kullanır. Kendisi Arnavut olduğu halde ırkım kelimesini kullanması millet kelimesinin ırk kelimesini kapsadığını da göstermektedir.²⁸

Mehmet Akif bir anlamda kendi düşünce sistematiğini ve felsefesini oluşturup onu sürekli geliştirip derinleştirmiş bir aydındı. Dücan Cündioğlu'nun aktardığına göre, Mehmet Akif hem Şarkiyatçı hem de Garbiyatçı

²⁶ Celkan, "İttihad-ı İslam ve Mehmet Akif", s. 170.

²⁷ Dücan Cündioğlu, *Akif'e Dair*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s.50.

²⁸ A.g.e., s. 117.

aydınları eleştiriyordu: “Bana öyle geliyor ki “Ne varsa Şark’ta vardır!” diyenler, yalnız Garb’ı değil, Şark’ı da bilmiyorlar; nitekim “Ne varsa Garb’da vardır” davasını ileri sürenler yalnız Şark’ı değil, Garb’ı da tanımıyorlar.”²⁹ Akif tasavvufa üstten bakan, tasavvufa dair bir eser okumadan onu safsata olarak değerlendiren Garb’lılara kızmaktadır. Cündioğlu Mehmet Akif’ten aktardığı bir diyalogda Akif’in tartıştığı Garb’lı bir kişiyi nasıl eleştirdiğini ortaya koymaktadır. Akif Şark felsefesine ve tasavvufa önyargıyla bakan adama dair oluşturduğu diyalogda şöyle devam etmektedir:

- “İnsaf ediniz, “Tasavvuf saçmadır, çünkü panteizmin aynıdır” demek için her ikisini ayrı ayrı tedkik etmiş olmanız lazım gelmez miydi?
- Hacet var mı? Bu kadar adam tedkik etmiş, benim dediğimi söylüyor”
- Sakın onlar da sizin gibi tedkik etmiş olmasınlar! Hem siz başkalarının kafasıyla mı düşünüyorsunuz?

Bu diyalog Akif’in aynı zamanda araştırmacı ve sorgulayıcı bir düşünce sistematığı ve yaklaşımı olduğunu ve felsefi bir derinliği olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Mevlana’ya hayran olduğunu “o kitab-ı muazzamın”, yani Mesnevi’nin “mutlaka baştan başa okunması gerektiğini” ileri sürmektedir.³⁰

10 Nisan 1919 tarihinde “İslamlaşmak” başlığıyla Sebilürreşad’da yayınlanan yazısında Avrupalılaşmak, asrileşmek, Türkleşmek, Osmanlılaşmak gibi kavramların “masâdır-ı mec’ûle” (meçhul masdarlar) olduklarını ve bu kavramların hakkıyla açıklanamadığını şöyle dile getirir: “...binaenaleyh bunları ileri sürmek isteyenlerin ne demek istediklerini bir türlü anlayamadık.” Akif bu kavramların ne makalelerde ne risalelerde ne gazetelerde ne de sohbetlerde tam anlamıyla doğru kullanılmadığına işaret eder.³¹

Manda tartışmaları İzmir’in 15 Mayıs 1919’da işgali ile artarak devam etmiştir. Mehmet Akif manda tartışmalarının o günlerde Anadolu’da yeni yeni şekillenmeye başlayan milli mücadele hareketine zarar vereceği endişesini taşımaktadır. Akif milli mücadelenin bir memleket meselesi olduğunu ve herkesin el birliğiyle Anadolu’da başlayan direniş hareketine destek vermesi gerektiğini düşünmektedir. İzmir’in işgalinden sonra işgalin iç kesimlere doğru genişlemesi Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin doğmasını sağlamıştır. Bölgede milli direnişi genişletmek için 26 Temmuz 1919’da Balıkesir Kongresi toplanmıştır.³² Mehmet Akif Balıkesir’deki direnişe destek vermek

²⁹ A.g.e., ss. 62-63.

³⁰ A.g.e., ss. 63-64.

³¹ Abdulkadir Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilü’r-Reşad Mecmuaları’nda Çıkan Mehmed Akif Ersoy’un Makaleleri*, s. 204.

³² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ankara’da: Milli Mücadele Yılları*, İstanbul: Ankara Büyük Şehir Belediyesi, 2013, ss. 86-87.

amacıyla Balıkesir'e gitme kararı alır. Balıkesir'de Zağanos Paşa Camii'nde halka hitap eden Mehmet Akif konuşmasına Âli İmran suresinin 203. ayetini okuyarak başlar, ardından "biz Müslümanlar tıpkı yürüyemeyen çocuklar gibi emeklemeye çalışırken bir de baktık ki etrafımızdaki devletler göklerde uçuyor. Berlin'den havalanıp Trabzon'a iniyorlar. Biliyorsunuz düşman aramıza asırlardan beri bölücülük tohumları ekti ve meyvelerini topladı" diyerek Anadolu'da başlayan milli mücadeleye herkesin katılmasını telkin ederek sözlerine devam eder. Akif'e göre milli mücadele vatan savunmasına yönelik bir harekettir. Bu minvalde "hepimizin amacı birdir ve bellidir. Hepimizin bir vatan borcu, bir dini borcumuz vardır ki onu ifa etme hususunda ufacak bir ihmal bile caiz değildir. Düşman kapımıza dayanmış ve namusumuzu çiğnemek istiyor. Bugün herkes varını yoğunu ortaya koymak zorundadır" demiştir. Balıkesir cephesinde milli müdafaaya bizzat şahit olan Mehmet Akif milli mücadeleyi "büyük bir gaza" olarak nitelendirir ve "zafer yolu bu yoldur" der.³³ Akif konuşmasını şöyle bitirir: "Yalnız müdafa-yı din ü vatan..."³⁴

Mehmet Akif'in Balıkesir'de yaptığı konuşma nedeniyle İstanbul hükümeti harekete geçer ve 3 Mayıs 1920'de Mehmet Akif'in Darül-Hikme'deki başkâtiplik görevine son verilir. O günlerde Mehmet Akif Ankara'ya giderek milli mücadeleyi desteklemek istiyordu. Asker olduğu tahmin edilen bir kişi Mehmet Akif'in Çengelköy'deki evine giderek Akif ile bir görüşme yapar. Bu görüşmede Mehmet Akif'in milli mücadeleye katılması için Ankara'dan davet aldığı bilinmektedir. Mehmet Akif Anadolu'ya gitmesi konusunda kendisine yardımcı olabilecek en güvenilir adres olan Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'ne giderek Nisan 1920'de tekkenin şeyhiyle görüşür.³⁵ 1920 yılının başından itibaren Sebilürreşad dergisinin idarehanesi, milli mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya gidenlerle onların İstanbul'daki yakınları arasında haberleşmenin merkezi olmuştu. Gazeteler ve dergiler Sebilürreşad vasıtasıyla Anadolu'ya gönderiliyordu.³⁶

Bu sırada Anadolu'da bir yandan milli cepheler kurulmaya çalışılırken diğer yandan Anadolu iç isyanlarla çalkalanmaktadır. Şeyhülislam Dürriyade Abdullah'ın Kuva-yı Milliyecilerin öldürülmesini caiz gören fetvası 11 Nisan 1920'de gazetelerde yayımlanır. 13 Nisan 1920'de Düzce isyanı patlak verir, isyan kısa sürede Bolu-Gerede bölgesine yayılır. Düzce isyanı ertesi gün Bey-pazarı'na ve Nallıhan'a sirayet eder. İstanbul 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf

³³ Uçman, "Mehmet Akif ve Milli Mücadele", s. 16.

³⁴ Düzdağ, *Mehmed Akif Ankara'da: Milli Mücadele Yılları*, Düzdağ, Mehmed Akif Ersoy, s. 87.

³⁵ Sarıhan, *Mehmet Akif*, s. 106.

³⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy 1873-1936*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2005, s. 90.

devletleri tarafından fiilen işgal edilir. İşgal kısa zamanda dayanılmaz bir hal alınca Mehmet Akif yakın dostu Eşref Edib'e "artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lazım. Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış; çağırıyorlar, mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehanenin işlerini derle topla, Sebilürreşad klişesini al, arkamdan gel..."³⁷ diyerek Anadolu'daki milli uyanışa katılmaya karar verir. 1920 yılı Nisan ayı sonlarına doğru 12 yaşlarındaki oğlu Emin Akif'le birlikte İstanbul'dan ayrılır. Üsküdar'da yol arkadaşı Ali Şükrü Bey'le buluştuktan sonra Alemdağ'da bir çiftlik evine giderler. Emin Akif Ersoy'a göre bu çiftlik evi Kuvayı Milliyecilerin karargâhıydı. Ertesi gün sabah erkenden yola çıkan kabile gün boyu yol alarak İzmit ile Adapazarı arasında bir köye ulaşır. Emin Akif Ersoy'a göre Mehmet Akif bu köyde Kuşçubaşı Eşref ile buluşur. Zorlu bir yolculuğun ardından Ankara'ya ulaşırlar. Emin Akif Ankara'ya girişlerini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde Mustafa Kemal ile karşılaşmalarını şöyle anlatıyor:³⁸

Tren öğleye doğru Ankara'ya vasil oldu. Ali Şükrü Bey, peder ve ben yaylı bir arabadan Millet Meclisi'nin önünde indik. Babam bana, sen burarlarda otur diyerek, Meclis'in bahçesini gösteriyordu. İşte o sırada Gazi başındaki siyah kalpağıyla gözüktü. Yanında Erzurum mebusu Gözübüyükzade Ziya Hoca ve daha tanımadığım iki üç kişi var idi. Evvela Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz diyen Atatürk oldu; bilahare şaire iltifat etti.

5 Haziran 1920'de Mehmet Akif'in Burdur'dan mebus seçildiğine dair seçim mazbatasını "Mazbataları Tedkik Encümeni'nden Büyük Millet Meclisi'ne gelmiş ve Meclis tarafından kabul edilmmişti."³⁹ Akif'in hemen milletvekili olarak seçilmesinde bir milletvekilinin istifa etmesi ve Mustafa Kemal'in onun yerine Mehmet Akif'in milletvekili yapılmasını istemesi rol oynar. Mehmet Akif halkı maddi ve manevi olarak milli mücadeleye katılmaları hususunda bilinçlendirmek için Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya ve Kastamonu gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde vaazlarıyla milli mücadelenin önemi hususunda konuşmalar yapar.⁴⁰ Halka ulaşmanın en iyi yolunun basın ve cami kürsüleri olduğunu düşünen Mehmet Akif basın ve camiler kanalıyla halka nüfuz etmiştir. Bu dönemde Mehmet Akif hem halkı

³⁷ A.g.e., s. 91.

³⁸ A.g.e., s. 93; Osman Akandere, "Oğlu Emin Akif Ersoy'un Anlatımlarıyla Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadeleye Katılması ve Bazı Hususiyetleri, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, s. 726.

³⁹ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy 1873-1936*, s. 97.

⁴⁰ Düzdağ, *Mehmed Akif Ankara'da*, ss. 50-51.

milli mücadeleye destek vermeye çağırıyor hem de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde patlak veren isyanlarda arabuluculuk rolü üstleniyordu. Burada üzerinde durulması gereken önemli hususlardan biri bu faaliyetlerinde yoğun bir biçimde dini metinlere müracaat etmesidir.⁴¹

Mehmet Akif'in 19 Kasım 1920 Cuma günü milli mücadelede askeri malzeme sevkiyatının önemli şehirlerinden biri olan Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde verdiği vaazın özeti de Sebilürreşad'ın Kastamonu'da basılan 464 sayılı nüshasında yayınlanmıştır.⁴² Bu sayı Anadolu'nun bütün illeriyle sancak ve kazalarındaki valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara ve müftülere gönderilmiştir. Mehmet Akif'in Nasrullah Camii'ndeki konuşmasının ana konusunu Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) oluşturur. Bu konuşmasında Sevr Antlaşmasını kabul etmenin devleti sona erdirmek olduğunu, tek çarenin medeniyet maskesiyle gelen Batı sömürgeciliğine karşı iman ve silahla mücadele etmek olduğunu dile getirir.⁴³ Mehmet Akif bu konuşmasına Âli İmrân suresinin bir ayetini okuyarak başlar. Bu ayeti şu şekilde açıklar:⁴⁴

Ey müminler, size ellerinden gelen fenalığı yapmaktan çekinmeyen, bu hususta hiçbir fırsatı kaçırmayan, dininize yabancı milletleri kendinize mahrem-i esrar, dost, arkadaş ittihaz etmeyiniz. Bunların suret-i haktan görünerek size Gülyüz göstermelerine, hayrınızı ister gibi tavırlar takınmalarına asla kapılmayınız. Onların gece gündüz isteyip durdukları sizin felaketinizden, izmihlalinizden (yıkılma), esaretinizden başka bir şey değildir. Baksanıza, size karşı kalplerinde besledikleri düşmanlık o kadar dehşetli ki bir türlü zabt edemiyorlar da ağızlarından kaçırıyorlar...

Mehmet Akif'in Nasrullah Camii'nde yaptığı konuşmadaki bir diğer tema ise, Batı'ya duyulan nefretin hiçbir zaman onların bilimlerine, fenlerine ve sanatlarına sirayet ettirilmemesi hususudur. Akif'e göre, uygarlığın bu kısmında onlara yetişilemezse dinin yaşatılmasına da imkân yoktur. Müslümanların yapması gereken şey birlik ve kardeşliktir. Müslümanların ne yapması gerektiğini ise şu sözlerle dile getirir:⁴⁵

Aramıza sokulan fitneleri, fesatları, fırkacılıkları, komitecilikleri daha bin türlü ayrılık gayrılık sebeplerini ebediyyen çiğneyerek, el ele, başbaşa vereceğiz. Hep birden çalışacağız. Çünkü bugün dünyanın, dünyadaki

⁴¹ Fehmi Ahmet Polat, "Mehmet Akif'in Milli Mücadelede Dini Metinleri Kullanma Biçimi", 1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 273.

⁴² A.g.m., s. 273.

⁴³ Okay, "Şair Mehmed Akif", s. 15.

⁴⁴ Sarıhan, *Mehmet Akif*, s. 121.

⁴⁵ A.g.e., s. 121.

hayatın tarzı büsbütün değişmiş. Yalnız başına çalışmakla bir řey yapamazsın. Toplar, tüfekler, zırhlar, şimendiferler, limanlar, yollar, tayyareler, vapurlar, elhasıl dūřmanları bize üstün çıkaran yarım milyon Müslümanın birkaç milyon Frengesi esir olmasını temin eden esbab ve vesait ancak cemiyetler, şirketler tarafından meydana getirilebilir. Demek, Müslümanlar Allah'ın Kitaullah'ın, Resullulah'ın emrettiği, tavsiye ettiği vahdete (birlik), birliğe cemaate sarılmadıka ahiretlerini olduğu gibi dünyalarını da kurtaramazlar. Herřeyden evvel vahdet, cemaat, teavün (yardımlaşma).

Müslümanların birlik ve kardeşliktten uzak olduklarını, içlerindeki ve dışlarındaki yabancıların sözlerine inandıklarını ve kendi dindaşlarına külah giydirmek için uğraştıklarını da şu şekilde ifade eder: “yazıklar olsun ki biz, kardeşliktten çok uzakta bulunuyoruz. Ancak ayda, âlemde bir kere camiye geliyoruz. Fakat namazı bitirip papularımızı koltuklayarak dışarı çıktığımızda birbirimize karşı derhal ya hasım yahut hiç olmazsa bigâne kesiliyoruz.”⁴⁶ Bu sözleriyle Mehmet Akif Müslümanların birbirleriyle uğraşırken Batılıların vatani paylaşıp ele geçireceklerini iddia ederek onları uyarır.

Konuşmasının devamında ilk Müslümanlar arasındaki birliğe atıfta bulunur ve milletlerin hayatı, bekası, istiklali, mahkûmiyetten selameti için aralarında vahdet hüküm ferma olması gerektiğini dile getirir:⁴⁷

Milletler topla, tüfekte, zırhla, ordularla, tayyarelerle yıkılmıyor, yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki bağlar çözölerek herkes kendi menfaatini temin kaygısına düştüğü zaman yıkılır. İslam tarihini şöyle bir gözden geçirecek olursak tüm Müslüman ülkelerin kendi aralarında ortaya çıkan fitneler fesatlar yüzünden bağımsızlıklarını kaybettiklerini ve başka milletlerin esareti altına girdiklerini görürüz.

Bir zamanlar Osmanlı'nın dünyanın üç büyük kıtasına hâkim olduğunu; Boşnak İslavlığını, Arnavut Latinliğini, Pomak Bulgarlığını...elhasıl her kavmin kendi kavmiyetini bir tarafa atarak halife-i Müsliminin etrafında toplandığını ve fakat sonraları Avrupalılar tarafından türlü türlü isimler altında fitne ve fesat tohumlarının filizlenip, dallanıp budaklandığını ve bunun sonucunda ise rabitanın gevşeyip, eski kuvveti ve tesirinin kalmadığını ifade eder. Bu ifadelerinden anlaşılacağı gibi, Akif Türklerin başında bulunduğu İslam milletini savunmakta ve Arnavut ve Arap gibi İslam unsurlarının ayrılıkçı hareketlerine sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. Akif'e göre kavmiyetiliğe dayalı ayrılıkçılık Osmanlı Devleti'nin sonu olacaktır. Ayrıca bu bölümdeki sözlerinden Mehmet Akif'in Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinin hâlâ

⁴⁶ Sarıhan, *Mehmet Akif*, s. 122.

⁴⁷ A.g.e., s. 122.

devam ettiğini, Osmanlı padişahının tüm Müslümanları halifelik şemsiyesi altında birleştirdiğine inandığını da anlamaktayız.

Mehmet Akif konuşmasının devamında ise yıllardan beri devam etmekte olan en önemli sorunların başlıca müsebbibi olarak Batı'yı gösterir ve bu konuda halkı şu sözlerle uyarır:⁴⁸

Ey cemaat-i Müslimin! Gözünüzü açınız, ibret alınız. Bizim hani sene-lerden beri kanımızı, iliğimizi kurutan dahili meseleler yok mu, Havran meselesi, Yemen meselesi, Şam meselesi, Kürdistan meselesi... Bunların hepsi düşman parmağıyla çıkmış meselelerdir. Onlar olduğu gibi bugünkü Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Biga, Gönen, Konya isyanları da hep o mel'un düşmanın işidir.

Düşmanların milli mücadelede isyanlar çıkarttığını iddia eden Mehmet Akif Sevr Antlaşması'nın şartlarının zararlarını anlatmaya çalışarak şöyle der:⁴⁹

Artık kime hizmet ettiğimizi, kimin hesabına birbirimizin gırtlığına sarıldığımızı anlama zamanı gelmiştir. Böyle düşman hesabına çalışarak, elimizde kalan şu bir avuç toprağı da verecek olursak, çekilip gitmek için arka tarafta bir karış toprağımız yoktur. Şimdiye kadar düşmana kaptırdığımız koca memleketin halkı göç edecek yer bulabilmişlerdi. Biz öyle bir akıbete mahkûm olursak başımızı sokacak bir delik bulamayız. Zaten düşmanlarımızın tertip ettikleri sulh şartları bize dünya yüzünde hayat hakkı bırakmıyor.

Konuşmasında Sevr Antlaşması'nın mali hükümlerine de yer veren Mehmet Akif gümrük tarifesi ve liman tarifesinin Anadolu'daki Müslüman tüccarı tamamen iflas ettireceğini öne sürer. Bundan maksadın ise Müslümanları sefil ve fakir bırakmak olduğunu iddia eder.

İngilizlerin çok uzun süredir Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmek için uğraştığını söyleyerek bunun nedenlerini şöyle açıklar:⁵⁰

Asırlardan beri hilafeti elimizde tutuyoruz. Dünyanın bütün Müslümanları selametlerini, necatlarını, yıllardan beri müştak oldukları istiklallerini bizden bekliyorlar... Bütün Müslümanlar bilirler ki maazallah saltanat-ı Osmaniye'nin, hilafet-i İslamiye'nin devrilmesi bütün cihan-ı imanı sarsacaktır. Mütarekeyi müteakip Mısır'da, Hint'te hatta daha dün elimizde iken bugün işgal altında bulunan Irak'da, Suriye'de zuhur eden ihtilaller, isyanlar, kıyamlar gösteriyor ki biz Osmanlı Müslümanları öyle Âlem-i İslam'ın ve dolayısıyla düşmanlarımızın lakayd kalabileceği bir

⁴⁸ A.g.e., s. 123.

⁴⁹ A.g.e., s. 124.

⁵⁰ Nurullah Çetin, "Mehmet Akif'te Batı Emperyalizmine Karşı Tavrı Alış", 1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 639.

küme değiliz. O sebepten İngilizler bizi büsbütün mahvetmeye ne kadar çalışsalar kendi menfaatleri namına o kadar haklıdır.

Konuşmasının bu bölümünde Osmanlı Devleti ve hilafetin ortadan kalkmasının bütün Müslümanları çok olumsuz yönde etkileyeceğini belirtir. Milli mücadeleye destek olmak için vaazlar veren Mehmet Akif'in Osmanlı kimliği, Osmanlı sultanı ve halifelik makamının önemine sürekli atıfta bulunması Akif'in tek bir ideoloji ya da kimlik altında incelenemeyeceği hususunda bize önemli ipuçları vermektedir.

Akif'e göre, Batı'nın önünde iki büyük tehlike vardır: Biri onların tabiriyle İslam tehlikesi diğeri Bolşevik tehlikesi. Mehmet Akif İslam tehlikesi bağlamında altı yedi senedir devam eden harbin birçok hesapları alt üst ettiğini, Batı'nın "mahkûm milletlerin" kanlarını, canlarını kimlerin hesabına döküklerini anladıklarını; bilumum Şark'ta, bilhassa Müslümanlarda bir uyanış olduğunu, Müslümanların istiklal sevdalarının her yerde uyandığını ve bu hareketlerin İslam tehlikesi adı altında Batı'yı titrettiğini ileri sürer. Bolşeviklik denilen hareketin ise Avrupa'nın doğrudan doğruya kalbine doğrultulmuş bir silah olduğunu ve Avrupa hükümetlerini ürküttüğünü dile getirir.⁵¹ Akif'e göre Bolşeviklik Rusya'nın kendine özgü siyasi ve sosyo-ekonomik koşullarından kaynaklanan bir ideolojidir.

Sonuç

İttihad-ı İslam düşüncesinin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılmakta olan imparatorluğu kurtarmakta yetersiz kaldığını idrak eden Mehmet Akif milli mücadele için hem İslamın, hem Türklüğün hem de anti-emperyalist şarkiyatçılığın gerekli olduğunu öne sürerek yeni bir sentez geliştirmeye ve milli mücadeleye bir kimlik sunmaya gayret etmiştir. Mehmet Akif bir yandan milli mücadeleyi destekleyen bir vatanseverken, diğer yandan toparlayıcı bir üst-kimlik olarak ümmete sürekli vurgu yapmıştır. Akif için felsefi anlamda İslam değişik ırkları toparlayan anti-emperyalist bir düşünce ve aynı zamanda milli mücadelenin en önemli unsurlarından biri olan bir ideolojeydi. Mehmet Akif eserlerinde ve camilerde yaptığı konuşmalarda din ve dilin milli mücadele için çok önemli olduğunu sık sık vurgulamıştır. Bu bakımdan, Akif'in yaklaşımında Türkçü ve İslamcı unsurlar yan yanadır.

Bu makalede üzerinde durulan bir başka husus ise Akif'in belagati yüksek bir halk aydını olduğudur. Mehmet Akif aynı zamanda muhakeme ve örgütleme gücü yüksek bir münevverdi. Bildiği diller nedeniyle hem Batı hem

⁵¹ Sarıhan, *Mehmet Akif*, s. 115.

de Doğu felsefelerini iyice özümsemiş, sentez yapabilmiş bir kişiydi. Tarihte devrim süreçlerinde görüldüğü gibi, Mehmet Akif de muhalif tutumu nedeniyle dışlanmış ve sisteme küsmüştür. Fakat düşüncelerinden hiçbir zaman taviz vermemiş, uzun vadede daha iyi anlaşılacağını düşünerek hareket etmiştir. Tarihe not düşmek isteyen bir aydın gibi yaşamış ve sonraki kuşaklar için önemli bir miras bırakmıştır.

Kaynakça

- Akandere, Osman, "Oğlu Emin Akif Ersoy'un Anlatımlarıyla Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadeleye Katılması ve Bazı Hususiyetleri, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008.
- Azimli, Mehmet, "Arnavut Mehmet Akif ve Devletin Bütünlüğü", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, Abdulkadiroğlu, Nuran, *Sırat-ı Müstakim ve Sebili'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1987.
- Celkan, Hikmet, "İttihad-ı İslam ve Mehmet Akif", *Ölümlünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Cündioğlu, Düccane, *Akif'e Dair*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- Çetin, Nurullah, "Mehmet Akif'te Batı Emperyalizmine Karşı Tavır Alış", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Akif Ankara'da: Milli Mücadele Yılları*, İstanbul: Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2013.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Akif Ersoy 1873-1936*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2005.
- Erdoğan, Teyfur, "İki Müstesna Şahsiyet Mehmed Akif [Ersoy] ve Ali Canib [Yöntem] Beylerin II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçülükleri (1908-1922) üzerine bir deneme", *1908 Meşrutiyeti Sanat ve Edebiyat*, ed. B. Çeri, Paris, 2008.
- Karakoç, Sezai, *Mehmed Akif*, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1996.
- Okay, Orhan, "Şair Mehmed Akif", *Vefatının 60. Yılında Mehmed Akif Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İSAR, 1996.
- Polat, Fehmi Ahmet, "Mehmet Akif'in Milli Mücadelede Dini Metinleri Kullanma Biçimi", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.
- Sarıhan, Zeki, *Mehmet Akif*, Kaynak Yayınları, 1996.
- Uçman, Abdullah, "Mehmet Akif ve Milli Mücadele", *Ölümlünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- Uğurcan, Sema, "Mehmet Akif'te Zaman", *Vefatının 60. Yılında Mehmed Akif Sempozyumu Bildirileri*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.